

МИЛАН МАТОВ

ЗА ПРЕМЪЛЧАНОТО
В ИСТОРИЯТА
НА **ВМРО**

Автономия

Още при основаването на ВМОРО (1893 г.) в уставите се споменава името автономия. Произходът на тази дума, или по-добре на тази мисъл, е от времето на Берлинския договор. Още тогава се остави вратата отворена за македонската свобода, защото по чл. 23 на Берлинския договор е дадено: „автономни права за македонските провинции“⁴⁶, буквално така. За да имаме право на съществуване, правдиви претенции пред света и пред заинтересованите страни на Балканите и около тях, нашите основатели и тогавашни дипломати – българи, всички са се ръководили от принципа за справедливост и право на живот, да искаме горните права да влезнат в сила.

Пред чуждите националности в Македония, както и пред самото турско население, пък ако щете и пред самите турски власти, ние с право пледирахме въпроса за децентрализация, т.е. отделяне управлението на Македония от другите части на Европейска Турция във формата на автономия.

С течение на времето с широката наша агитация за привличане членове във ВМОРО, с много пледоарии, било с наши интелегенти, било с такива от другите народности: власи, гърци, турци, ние с жар защитавахме гореспоменатите принципи на автономията.

Въпреки всичко, поради многогодишната дейност от две поколения, в някои кръгове се зароди мисълта, че ние, македонските българи, можем да съставяме държавна единица със стопански, финансов и политически живот, отделно от другите балкански страни, както и от България. Големата македонска емиграция в България, която нахлу в Княжеството още при самото Освобождение, почна да чувства своето надмощие в духовно и търговско отношение с местните жители в свободна България. Поради това, макар и слаби, съвсем слаби аргументи от стопанско естество, загнездили се в някои емигрантски глави, така също и в някои ръководни лица на ВМОРО, а най-вече поради големото продължение на революционните борби, едновременно и ежби между централните комитети на ВМОРО и върховните организации в София, раздуха се мнителността, която доведе до едно скрито убеждение, че автономността на Македония започна да бъде цел, а не етап.

През целото време от основаването на ВМОРО всички централни комитети и представителства на централния комитет, както и окръжните комитети в Македония са били в братски досег, нещо повече, в интимни отношения с българските правителства и техните органи: пълномощни министри, консулства, търговски агенти и пр.

Участието на чужди националности във вътрешността на Македония при организацията е било дотолкова, че само в някои селски комитети или комисии е участвал по некой член. Всичко друго и всекога е било в ръцете на македонските българи.

Една фалшива мисъл беше пръсната в Македония преди и около Илинденското въстание, че върховните комитети в София искали присъединението към България, а ВМОРО иска автономията. По тоя повод през 1906 г., м[есец] юни, аз бех в София и на мен ми се бъркаше тази мисъл, та се отнесох за разяснение до Даме Груев, както и до брат ми Христо, чиито отговори беха следните:

⁴⁶ Няма такъв текст в Берлинския договор. Чл. 23 от него гласи: „Подобни устава (като този за о-в Крит) да се въведат и в други части на Европейска Турция, за които не е предвидено особено устройство чрез настоящия договор.“ Вж. *Протоколите* на Берлинския конгрес. Прев. и изд. Т. Икономов. – София, 1885, с. 235.

„Ние сме българи и всекога работим и ще работим за обединението на българщината. А всички други формули са етап за постигане на тая цел. Другото е от лукаваго. Не е дошел моментът, нито е наближил, за некакво решение на нашия въпрос, затова нема и место за препирни или приказки от подобен род.“

Тъкмо през Хуриета (1908 г.) и аз лично употребих горната формула пред турския комитет, че върховните комитети в София са ни налагали да работим за присъединяването на Македония към България, срещу което ние, централистите, сме се борили и сме дали много човешки жертви. Но това беха етапни моменти от нашето положение към властващите тогава турци и младотурски комитети.

Всички гореспоменати мисли за автономна, независима и пр. Македония имаха смисъл на съществуване както пред турските и др. власти, така и пред чуждите националности, населяващи страната ни. Кого можахме да убеждаваме, въвн от себе си, когато на горната тема викахме, писахме, решавахме по конгреси и то всичко около свободна България!

Следователно немаат право българските дипломати и управляващи кръгове да се съмняват в нашата искреност.

Поради катастрофата на Македония, сполетела я от военните несполуки на България, докара и съмнението в идеалите и неясност в бившите ни дела. След големата война от 1919 г. насам пак се започна да се приказва за автономна Македония, а не след много и една друга формула се роди: „Свободна и независима...“ Ако бехме наблюдавали подобно желание за разрешението на Трансилванския въпрос, например в Будапеща, всички тия, уверен съм, че щеха да бъдат оплутни и линчувани като предатели. А у нас, понеже има слободия, а не свобода на мисъл в рамките на националните идеали, не само никой не обърна внимание на горната мисъл, но се подсилваше от тогавашните партизански кръгове. В едно събрание на Илинденските дружества в София учуден останах от критиката на Петър Ацев, че „ние, които сме работили и работим за автономията на Македония, тръгнаха да искаме пенсия от българските правителства като ветерани. Та, от гледна точка на македонската идея дали не правим грешка и пакост с нашите искания“. Срам ме е от себе си да критикувам и разяснявам горното.

След големата война, към 1923/[192]4 г., започна едно движение в Македония и то младежко, което изцело отричаше старите революционни похвати и едновременно влезна в досег с тогавашните дейци от ВМРО в София. Както от София, така и младите там еднакво се подхлъзнаха в автономните размишления и леко възприемаха борбата за постигане на поставената така ясно цел. В сръбска Македония като че ли започнаха да верват тези млади, буйни глави, че могат да увлечат целия народ, даже и някои големи личности в Югославия се представяха, че им симпатизират. В една среща на пишуция с тогавашния представител във Виена на тия млади момчета – Бояджиев, чух от устата му, че Иван Михайлов е бил напълно съгласен с техния подем и че поради невъзможност да се действа по старите четнишки маниери, могат да се считат те като вътрешна, местна ВМРО, а Иванчо Михайлов, като представител на външната ВМРО. И щели да си помагат във всяко отношение. Тоя разговор бе воден в София през 1928 г., есента. Поради дългото нещастие на Македония да остане под такова робство след освобождението на България, естествено бе да се намерят всекакви формули за разрешението на въпроса. Но поради обстоятелството, че във всички организации, колкото и физиономията да се е променила поради личностите, навсекъде на дъното е стояла мисълта за обединението на българското племе в една еднородна държава. Само

онези млади, които са работили досега в Югославия и Гърция, поради немане досег с по-стари дейци, които беха забегнали в свободна България, и поради стократното по-опасно положение, в което се намираха при тези режими, загнездването у тях на тази мисъл за автономия може би е внедрено малко по-дълбоко в главите им, отколкото в по-раншните кръгове.

Адамов, Илия Биолчев, Мърмев, Палисламов и др. още [в 1]905 г., поради забърканото положение в града, тези хора беха започнали да издават едно малко вестниче „Шило“, което систематично критикуваше тогавашните нови идеи както на върховистите в лицето на Йордан Тренков, така и на сарафистите в лицето на битолския поп Търпо и Петър Котев Лигушев. Макар че не излезе много броеве от тоя вестник, то той разведри лошата атмосфера както в града, така и в околията.

През 1906 г. в Битоля се проявиха силно сарафистките тенденции да завладеят окръга в лицето на околийските ръководни тела и околийските и районни войводи. През 1906 г. в Прилепско пристигнаха една-две групички нелегални за засилване на четите. През това време за околийски войвода минаваше Петър Ацев, а за районен – Мирче, които не беха достатъчно силни да се справят с нуждите на момента. Гърците беха натиснали през Мориово да завземат старо Мориово и да минат р. Черна, а сърбите беха нахлули много близко до града и се засилваше техната активност. За да се засили Прилепско, поискахме в София от Задграничното представителство по-големи чети. Чак през 1907 г. пристигнаха Иван Алябаков, Тане Николов с няколко по-слаби войводи като Кочо Х[аджи]манов, Хаджията и пр., които не представляваха истинска сила, а само пречеха на усилията и целите за засилването на околията. Окр[ъжният] комитет от немай къде след заминаването на Петър Ацев остави за околийски войвода Тане Николов, който, без да предприеме нещо полезно, пишеше само хвалби.

Кочо Х[аджи]манов и Хаджията в желанието си да съберат пари за лични цели почнаха да гонят и преследват всички по-свестни и самостоятелни селяни и учители по селата. Така Хаджията в с. Вепърчани вързал учителя на яслите и му турил слама за ядене, защото му се озъбил, че пиел много и събирал пари за личния си джеб. Кочо Х[аджи]манов по-късно (през 1907 г.) уби двама най-добри ръководители от с. Мажучище, задето също са се противопоставили срещу своеволното му събиране на пари. През 1907 г., септември, когато Тане Николов [бе] оставен за околийски воевода, не можа да направи нито едно дело, което да допринесе за засилването на околията. През целото време се занимавал само с парадиране и заканване, хем не само срещу неприятелите, но и против всички ръководители от града и селските началства. В неговата несериозност се крие най-много слабостта на Прилепската околия в тогавашните върховни моменти.

Голема грешка изобщо на всички околии в окръга беше, дето всички легални ръководни лица, щом станеха нелегални, не се задържаха да приложат на практика своята революционна опитност, а търсеха само канал за заминаване зад граница.

В Прилеп, който може да се гордее с големата си интелигенция, малцина устояха докрай на своите революционни задължения. Петър Ацев, Каранджулов, Тале Христов – това са само хората, които изпълниха дълга си като ръководители в града и гората. Ако всички ръководни сили следваха тая практика, щехме да имаме най-завидното положение в революционната организация. Всички легални ръководители не са могли за бъдат еднакво полезни и в гората, както призваните за войводи не всекога са били добри ръководители. Такъв е случаят с Петър Ацев, който обвиняваше сам себе си, че немал военен такт и дух, та затова можал само

да упътва и съветва, но не и да прилага военни планове. Такъв го видохме във въстанието, дето въпреки неговия подпис и съгласие в Смилевския конгрес, както и избора му за заместник в щаба, той не подигна въстание, а философства през целото време. Не мога да не припомня случая с прилепското ръководство през април 1908 г. Когато целото ръководно тело биде компрометирано пред властите и забегна в гората, нито момент не останаха в своята околия поне опит да направят със себе си, а веднага заминаха по канал за България, без да вземат открити листове, каквито Окръжният комитет тогава издаваше на всички, минаващи границата. Паметно ще остане писмото на Окръжния комитет до войводата Мирче да задържи ръководното тело в четата си до второ нареждане. А Мирче – като на свои близки и познати, им беше дал път да заминат.

Прилепчани като националисти и съзнателни българи еша им нема. Но, като революционери, не можах да устоят докрай, да проявят по-силен дух.

През Хуриета Прилепска околия почувства изцело облекчение с легализирането на четите, понеже тормозът от оставените от Тане Николов четници и войводи беше голем. Както в другите околии, така и в Прилеп легалните ръководни сили се отдадоха на личните си работи, а само една малка част продължи легална политическа борба на конституционните клубове. Ка[к]то всекъде по-сериозните бивши ръководители не влезоха в клубовете, а останаха настрана. Мнозина се върнаха в България и се настанаха по старите си места на работа. Не мога да не спомена фаталната грешка на Петър Ацев, който влезе в една турско-българска компания за спаилък⁴⁷ в мориовските села, където беше действал самият той като войвода. И оттам поговорката: „Ние те чакаме, бай Петре, да ни дойдеш като съдия, а ти ни идеш спаия...“.

През 1910 г. заедно с разоръжителната акция се възобнови и самата революционна организация. Тогава в Прилепско случайно попадна за войвода Милан Гюрлуков. Той бе изпратен от София, за да извърши атентат при Велес при преминаването на султан Рашид за Косово поле, но като не сполучи, продължи пътя си до Прилепско. Гюрлуков се подвизава в Прилепско чак до Балканската война – октомври 1912 г. Целата му дейност се състоеше само в събиране ту помощи, ту глоби за лична издръжка. През тези близу 2 години сръбските и гръцки чети беха отслабнали много, затова оставаше повече време за дейност против турците. Почти целото време в Прилепско Гюрлуков остана сам, без да се увеличи с друга чета и да разпредели на райони околията си. През туй време ръководно тело в града не е имало, а имаше само кореспонденти, които обслужваха както на четата, така и на Окръжния комитет.

Крушово

Почти отначалото, [та] до 1912 г. всички членове на ръководните тела в Крушово много бързо се сменяваха. Само един-едничък е оставал постоянен – това е Григор Божинов (Гурко). Като се почне от самото начало, почти във всички бюра все са присъствали и един-двама учители, които не са били граждани на Крушово. Помня,

⁴⁷ Спахилък, спаилък (тур.) – военна система в Османската империя, при която държавата раздава земи на заслужили конници срещу военна служба, като си запазва собствеността върху земята и на определена рента от нея.